

Hvad værre er, at du Gay på en og samme tid hævder, at den traditionelle bureaukratiske organisationsform sikrer ansvarsplacering i det repræsentative demokrati og samtidig er bærer af nogle værdier, der står over det repræsentative demokrati. Det havde været på sin plads at få den diskrepans nærmere uddybet og konkretiseret, ikke mindst fordi du Gays bureaukrater jo altså ligesom MacIntyres embedsmænd også har en præsterolle, der ikke er specielt demokratisk funderet. Når det er sagt, så er du Gays diskussion af de britiske *Next Step Agencies*, der anvendes som eksempel på en *New Public Management*-reform, på flere måder interessant. Hans pointe er her, at selv om et *Next Step Agency* formelt set stadig fuldt og helt er underlagt ministerstyre og -ansvar, så har det de facto betydet, at politikerne alligevel griber ind, når det passer dem, men samtidig i nogle tilfælde har haft held til at tørre ansvaret af på embedsmændene, hvis et eller andet er gået galt. *Cherry-picking*, som du Gay rammende betegner det. Her har du Gay givetvis fat i en central problemstilling, der formentlig endda med større ret kan overføres til de offentlige selskabskonstruktioner, hvor de formelle og reelle ansvarsforhold er endnu mere mudrede, om end det imidlertid på ingen måder er en ny problemstilling. Et *Next Step Agency* svarer for eksempel til en dansk styrelse, der efterhånden er en konstruktion, der har 30-40 år på bagen. Men det kan man ikke læse ud af du Gays fremstilling, der også i den forstand er meget introvert britisk.

Thomas Pallesen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Anders Bordum, *Diskursetik og den positive selvreference – Jürgen Habermas' kommunikative etik*, København: Forlaget Samfundslitteratur, 2001, 378 s., kr. 335,00.

Bogen er "en perspektivforankret introduktion, præsentation og tilhørende fortolkning" af Jürgen Habermas' diskursetik (p. 8). Det, som gør den forskellig fra andre introduktioner til Habermas' værk, er, at Anders Bordum sætter diskursetikken og dens filosofiske og videnskabsteoretiske forudsætninger i centrum. Bordum bekræfter Habermas' position gennem en gedigen analyse af Habermas' diskursetik og tilføjer et argument om positiv selvreference, som han mener, Habermas behøver for at kunne imødegå den moralske skeptikers argumenter imod diskursetikken.

Diskursetikkens fokus er sprogligt artikuleret begrundelse af normer, "når samtalen folder sig omkring saglig argumentation" (p. 15). Diskursetikkens spørgsmål er: "Hvordan er det muligt at opnå en indbyrdes forståelse ved kommunikationens hjælp?" (p. 7). Habermas' argument er velkendt: Det gode arguments ejendommeligt tvangsløse tvang sikrer, at vi kan gå ind i konflikter i den overbevisning, at vi kan løse konflikten gennem dialogisk argumentation, såfremt de rette omstændigheder er til stede. I den forbindelse henviser "tvangsløse" til, at al intern såvel som ekstern magtpåvirkning af dialogen er fraværende, dvs. at der her-

Hvad værre er, at du Gay på en og samme tid hævder, at den traditionelle bureaukratiske organisationsform sikrer ansvarsplacering i det repræsentative demokrati og samtidig er bærer af nogle værdier, der står over det repræsentative demokrati. Det havde været på sin plads at få den diskrepans nærmere uddybet og konkretiseret, ikke mindst fordi du Gays bureaukrater jo altså ligesom MacIntyres embedsmænd også har en præsterolle, der ikke er specielt demokratisk funderet. Når det er sagt, så er du Gays diskussion af de britiske *Next Step Agencies*, der anvendes som eksempel på en *New Public Management*-reform, på flere måder interessant. Hans pointe er her, at selv om et *Next Step Agency* formelt set stadig fuldt og helt er underlagt ministerstyre og -ansvar, så har det de facto betydet, at politikerne alligevel griber ind, når det passer dem, men samtidig i nogle tilfælde har haft held til at tørre ansvaret af på embedsmændene, hvis et eller andet er gået galt. *Cherry-picking*, som du Gay rammende betegner det. Her har du Gay givetvis fat i en central problemstilling, der formentlig endda med større ret kan overføres til de offentlige selskabskonstruktioner, hvor de formelle og reelle ansvarsforhold er endnu mere mudrede, om end det imidlertid på ingen måder er en ny problemstilling. Et *Next Step Agency* svarer for eksempel til en dansk styrelse, der efterhånden er en konstruktion, der har 30-40 år på bagen. Men det kan man ikke læse ud af du Gays fremstilling, der også i den forstand er meget introvert britisk.

Thomas Pallesen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Anders Bordum, *Diskursetik og den positive selvreferenc* – Jürgen Habermas' kommunikative etik, København: Forlaget Samfundslitteratur, 2001, 378 s., kr. 335,00.

Bogen er "en perspektivforankret introduktion, præsentation og tilhørende fortolkning" af Jürgen Habermas' diskursetik (p. 8). Det, som gør den forskellig fra andre introduktioner til Habermas' værk, er, at Anders Bordum sætter diskursetikken og dens filosofiske og videnskabsteoretiske forudsætninger i centrum. Bordum bekræfter Habermas' position gennem en gedigen analyse af Habermas' diskursetik og tilføjer et argument om positiv selvreference, som han mener, Habermas behøver for at kunne imødegå den moralske skeptikers argumenter imod diskursetikken.

Diskursetikkens fokus er sprogligt artikuleret begrundelse af normer, "når samtalen folder sig omkring saglig argumentation" (p. 15). Diskursetikkens spørgsmål er: "Hvordan er det muligt at opnå en indbyrdes forståelse ved kommunikationens hjælp?" (p. 7). Habermas' argument er velkendt: Det gode arguments ejendommeligt tvangsløse tvang sikrer, at vi kan gå ind i konflikter i den overbevisning, at vi kan løse konflikten gennem dialogisk argumentation, såfremt de rette omstændigheder er til stede. I den forbindelse henviser "tvangsløse" til, at al intern såvel som ekstern magtpåvirkning af dialogen er fraværende, dvs. at der her-

sker symmetri mellem dialogens deltagere. Det gode argument udøver dog en "tvang", for kun hvis vi forudsætter muligheden af en rationel konsensus, hvor alle muligt berørte har givet deres tilslutning til en norm i en fri dialog, er social integration mulig i det lange løb. Dertil kommer, at kun i dette tilfælde er det muligt at sige, at vi faktisk kan blive klogere ved at kommunikere. Habermas' position er således moralsk kognitivism. Hans diskursetiske princip lyder således: "Kun de handlingsnormer er gyldige, som alle om muligt berørte i kraft af deres deltagelse i en rationel diskurs ville kunne opnå enighed om" (p. 15). Dette omsættes i et demokratiprincip: "Kun de love kan hævdes at være legitime, som kan vinde tilslutning fra alle borgere i en diskursiv lovgivningsproces, der selv er retligt konstitueret" (p. 280, min oversættelse, LT). Det, som udtrykkes her, er en idé om autonomi som dialogisk selvlovgivning. Hvis de rette betingelser er til stede (jf. ovenfor), er der således tale om positiv selvreference: Forfatterne til loven – dvs. den demokratiske stats borgere – er samtidig lovens subjekter og omvendt. Borgerne refererer til sig selv, når de lovgiver, og når de underkaster sig loven; de lovgiver for sig selv og underkaster sig selv. Hermed opstår en "refleksiv selvidentitet" (p. 278).

I forhold til diskursetikken er idéen med argumentet om den positive – modsat negative og dermed selvophævede – selvreference at teste diskursetikkens gyldighed. Diskursetikken er gyldig, når den har opfyldt den ultimative test, nemlig at blive underkastet sig selv eller med andre ord, hvis den omfatter sig selv og kan udledes fra sig selv: Kan teorien klare de gyldighedstests, som den selv sætter op? "Er det muligt at tænke teorien ud fra sig selv?" (p. 306). Hvis svarene på disse to spørgsmål begge er "ja", så er diskursetikken selveksemplificerende og selvbekræftende (p. 338). Til forskel fra for eksempel utilitarismen er fremmedreference bandlyst i diskursetikken. En norm kan ikke være gyldig, blot fordi den er god for mig, i min interesse, osv. Diskursetikken er deontologisk, men netop derfor har den brug for en begrundelse af sin gyldighed, som ikke henviser til andet end sig selv, dvs. en begrundelse, der er selvreferentiel. Gyldighed bliver for diskursetikken såvel som for det deliberative demokrati et spørgsmål om selvlovgivning og dermed selvreference. Det er således også tilfældet, når det kommer til idéen om rationel konsensus. Bordum skriver: "Diskursetikken har en iboende positiv selvreference i begrebet rationel konsensus. Er de berørte nået frem til en rationel konsensus, er denne konsensus enten selvbekræftende eller ophører med at være konsensus" (p. 341).

Anders Bordum har begået en meget pædagogisk indføring i og stærk analyse af Habermas' diskursetik. Bordum er bedst, når han analyserer diskursetikken, piller den fra hinanden og anskuer den fra nye vinkler, som for eksempel når han analyserer diskursetikken ud fra brugen af personlige forholdsord og viser, hvordan diskursetikken er afhængig af perspektivskift, som kan anskues som skift i personlige forholdsord. Bagsiden af den pædagogiske fremstilling er en del gentagelser. Dertil kommer, at Bordums argumentationsstrategi til tider halter lidt. Bordum ønsker at folde diskursetikken ud indefra, og det er således et argument på begrebsniveau. Det sker imidlertid ikke altid, og derfor er der visse uforklarede spring i argumentet. Følgende eksempel illustrerer dette: "Der hersker udbredt

enighed om at fuldstændig selvreference er umulig, hvilket jeg tager for givet i det følgende" (p. 331). Jeg er ikke uenig i påstanden, men hvis Bordums argument om den positive selvreference skal have den betydning, som han tillægger det, duer det ikke at henvise til en "udbredt enighed". Bordum må vise, at det er en begrebslig umulighed, og Bordum henviser da også selv til folk som Kurt Gödel, som har argumenteret på denne måde, uden at han dog af den grund gør rede for eller indarbejder deres argument i sit eget.

Hermed er vi fremme ved det centrale spørgsmål, som bogen naturligt rejser: Fungerer argumentet om den positive selvreference? Bordum er naturligvis ikke i tvivl om, at det fungerer; selv er jeg mere skeptisk. Som nævnt er fuldstændig selvreference umulig ifølge Bordum. Det er jeg fuldstændig enig i. Bordum henviser et par steder til, at umuligheden af fuldstændig positiv selvreference blandt andet skyldes, at ethvert begrebsligt system må tage omverdenen (det empiriske, det historiske og så videre) i betragtning. I Habermas' teori viser dette sig for eksempel ved, at diskursetikkens idealiseringer skal være rekonstruktioner af *faktisk* kommunikation, og i teorien om deliberativt demokrati ved at legalitet og legitimitet må forbindes. I og med at en selvreference aldrig kan være fuldstændig, så kan argumentet om den positive selvreference ikke understøtte diskursetikken på den måde, som Bordum ønsker: Der vil altid være i hvert fald en fremmedreference. Systemet (her: diskursetikken) vil med andre ord altid forudsætte og være afhængig af noget uden for systemet. I diskursetikkens tilfælde må folk for eksempel motiveres til at indtage en argumenterende og saglig stilling, før det gode argument af sig selv kan tvinge dem til noget. Et system som for eksempel diskursetikken kan derfor ikke være selvbegrundende og kun have forudsætninger, som det er i stand til at indoptage i sig selv. Dette er netop en helt central diskussion fra den tyske idealisme i starten af det 19. århundrede til vore dages diskussion mellem Habermasianere og poststrukturalister.

Habermas forudsætter dog fuldstændig (positiv) selvreference i mindst eet punkt, nemlig som vi har set i idéen om rationel konsensus som resultatet af en fuldstændig og umiddelbar selvlovgivning. Dette svarer i teorien om deliberativt demokrati til fuldstændig identitet mellem lovens forfattere og lovens subjekter, således at legalitet og legitimitet smelter fuldstændig sammen. Denne idé er helt afgørende for styrken – eller måske snarere: svagheden – i Habermas' teori. Problemet med denne idé er, at rationel konsensus er umulig, ikke bare empirisk, men også begrebsligt, noget som Habermas og med ham Bordum da også til en vis grad anerkender: En rationel konsensus er selvophævede, fordi det ville være enden på al kommunikation og deliberation.

Til trods for disse problemer med Bordums argument, er *Diskursetik og den positive selvreference* absolut anbefalelsesværdig, særligt til dem som ønsker at sætte sig grundigt ind i diskursetikkens mange niveauer og forudsætninger.

Lasse A. Thomassen
Department of Government
University of Essex